

Старший боярин (скорочено)

Тодось Осьмачка

У червні 1912 року Гордій Лундик приїхав із Черкаської учительської семінарії в село Тернівку до своєї тітки Горпини, яка замінила йому батьків, котрих він рано втратив. Здобути освіти йому допоміг місцевий священик Дмитро Діяковський, зваживши на успіхи здібного учня в земській школі. У його валізі лежала посвідка про те, що Лундик має право навчати в народних школах.

Садиба в Горпини Корецької, як і всі обійстя українських селян, охоплювалася садком. Гордій повечеряв і пішов спати в клуню на сіно, а розповідь вирішив відкласти на ранок, бо тітку чекало мукаюче й хрюкаюче господарство.

Юнакові не спалося. Пригадував навчання, дивився на зоряне небо й думав про те, яка все-таки людина маленька, самотня у Всесвіті. Захотілося рідної душі поряд. Раптом почув спів і пішов на цей голос через яр до попового двору. Там побачив жінку в самій сорочці, з розпущеною косою. Вона йшла, а почувши за собою кроки, пришвидшила ходу. Забігла на подвір'я, злізла по драбині на стріху й зникла в отворі. Юнак кинувся до зачинених дверей. Раптом з-за рогу вийшла дівчина. Він попросив потримати її руку, щоб переконатися, що це не привид. Коли незнайомка нерішуче простягла руку, Гордій відчув її тепло, притяг її до себе й почав цілувати, дивуючись тому почуттю, що зароджувалося в ньому. Дівчина гукнула йому "Скажений!" і вирвалася.

Уранці Гордій почав розпитувати тітку про страшний спів уночі біля попівського двору. Та розповіла сумну історію про страшного діда Маркуру Пупаня, котрий сатанинськими чарами зводив жінок із розуму й позбавляв їх життя.

Наступного сонячного дня Гордій прийшов на город, розташований на березі ріки Тясмин, підгортати картоплю. На шляху хлопець побачив бричку, в якій сиділи дід Гарбуз і молода панна. Дівчина зупинилася й запитала, чи не він Гордій Лундик. Вона згадала про їхнє несподіване знайомство вночі, запросила хлопця бути старшим боярином її нареченого на весіллі й повезла знайомити з ним. Дорогою Гордій освідчився їй у коханні й спробував поцілувати. Варка вдарила його пужалном батога, і вони випали з брички. Далі поїхала сама, запросивши Гордія до священика на завтра о 12-й дня. Попередня нічна пригода не давала спокою хлопцеві. Уночі він пішов до священикового двору, але, побачивши у вікні церковної бані дивну босу дівчину в самій сорочці, мерщій повернувся.

Батько панни Варки, отець Дмитро Діяковський, після закінчення Київської духовної семінарії одружився із вродливою співачкою церковного хору і став священиком у селі Тернівці. Завів зразкове господарство, посадив великий фруктовий сад, утримував найкращу в околиці амбулаторію, давав гроші на навчання талановитим дітям, дбав про старих, залучав селян до української культури. За це його ненавиділи місцеві поміщики, чиновники й попи. Народ обрав до російської Державної Думи отця

Дмитра.

Коли о. Діяковський одержав звістку про смерть дружини, то повернувся з Петербурга, покинув усі свої справи, роздав добро, почав пити й ночами кудись зникати. Пішли чутки, що вночі Діяковський ганяється за марою Маркури Пупаня. Лише коли місцевий багатій Харлампій Пронь захотів одружитися з Варкою, панотець ніби трохи отямився, припинив пиячити і зникати вночі.

Гордій прийшов до священника, як просила Варка, о 12-й. Хотів з пошани поцілувати руку, але той не дав, сказавши, що не варто ламати своїх атеїстичних переконань навіть з пошани. Далі вони говорили про літературу, про твори В. Винниченка, про долю України. У розмову включився Пронь, показав пістолет і сказав, що стрілятиме, як і поміщики у Росії, в кожного, хто потягнеться до його землі. Гордій не витерпів і вдарив нареченого Варки, той крикнув йому стати навколішки, інакше застрелить. Гордій, хоч йому кортіло скочити, побігти, байдуже відвернувся від небезпеки, а Варка вибила пістолет. Отець Дмитро сказав Проневі, щоб той більше до них не приходив.

Повернувшись додому, Гордій нічого не сказав тітці про сутичку із Харлампієм Пронем. Та розповіла йому свій страшний сон, коли їй наснився Маркура Пупань, який обіцяв "довести її до краю" (а він і справді в молодості чіплявся до неї, але жінка дивом урятувалася!). Лундик зібрав речі й пішов у сусіднє село до свого товариша, який завідував школою й обіцяв улаштувати його на роботу.

У сутінках тітка Горпина побачила, як до хати й справді під'їхав чорний вершник. Коли нападники, які шукали Гордія, залізли в хату, то побачили, що тітка померла зі страху. Пронь з приятелем іще й повісили її та поїхали повідомляти пристава, що Лундик убив свою тітку, вкрав гроші й утік. Наступного дня в оселі священника знали про те, що Лундика розшукують як убивцю.

Служниця Дунька звинувачує Варку у "відьмацтві". Та змушена була розповісти: ворожка сказала їй, що дівчина не матиме щастя, поки її покійна мати буде вставати з того світу, виходити на берег і співати вночі. Треба, щоб хтось проспівав цю пісню й повернувся тією стежкою, що літають відьми. Тому Варка й вирішила все зробити сама, а під час цієї дії її й застав Гордій.

Отець Дмитро з донькою зібрали необхідні речі й уночі кудись виїхали, дозволивши Дуньці та дідові Гарбузові взяти собі дещо.

Решту розібрали селяни. Так зникла садиба священника, і подібних до неї не було вже в усій Україні.

У вівторок увечері Гордія Лундика вели в якісь новочасні катакомби. Відчинилися двері — і його завели до великої кімнати. Там сидів пан Підотаманчий. Селянин, який привів Гордія, сказав, що спіймав того в лісі, подумав, чи не підглядач, тому вирішив привести до отамана.

У цей час писар Петро Пахомович зачитував Мелеті Сверделецю Статут і картав, що той його не дотримується. У статуті було: "Беручи до серця долю рідного народу так, як чемний, та уважний, та розумний син долю своєї матері, який не забуває ні на мить, що вона дається Богом у житті тільки раз, ми заснували братство під назвою

"Перший курінь вільних українців" для того, щоб у самім зародку вирвати в столицінської реформи жало, скероване просто в серце самостійності нашої батьківщини. Повинність кожного члена є безумовне послухання старшини цього братства, яке правує свою діяльність на те, аби в російського поміщицтва на нашій землі віднімати силою гроші і передавати їх обезземеленим селянам, перетворюючи так все населення в маєтне. Практично цей процес мусить відбуватися таким чином: у кожній економії чи на фермі ми повинні мати таємного члена, який слідкуватиме за робітниками і в роботі, і в побуті, і, помітивши, що якийсь працює не для пропою чи гулянки, а для того, щоб вибитися із злиднів, то йому наше братство дає непомітно для других гроші у розмірі від 500 до 1000 карбованців і портрет українського діяча культури чи політики з тим, аби селянин негайно купував хату і шматок поля або деревні на будівництво і Грунт для господарства. Збудувавши собі оселю, він, як прикмету свого щастя на ціле життя, мусить тримати в господі даний портрет". Мелета, даючи гроші селянам, казав, що то від Бозі, і не радив вішати в хаті портрети великих українців, бо то всі, на його думку, арештанти, як, наприклад, Т. Шевченко. Писар від такої заяви скипів, Мелета схопив його і вдарив об землю, а отаман підскочив і вбив зрадника.

Члени братства вирішують переїхати в інше місце, у Волинські ліси. Але перед тим хочуть забрати 20 тисяч карбованців у Проня, з яким був зв'язаний Мелета. Гордій зустрічає серед братчиків отця Дмитра. Питає в нього про дочку, а той відповідає, що вона в Лебединському монастирі.

Коли одбирали гроші у Проня, то Лундик смертельно того пора нив. Перед смертю Пронь сказав, що це вони довели тітку Горпину до смерті, але свідків немає, тому на Гордієві завжди залишиться печать убивці. І Варка теж сказала, що не поїде із вбивцею.

Увечері Гордій приїхав до тітчиного хутора, щоб віддати останню шану загиблій. Несподівано до нього підходить у чернечій рясі Варка.

Панночка запропонувала хлопцеві піти з нею на Полтавщину до товаришки і там влаштуватися на роботу. Але в неї була умова: переодягтися в селянський одяг і обвінчатися з нею. Гордій із радістю погодився. І вони пішли, віддавши тітчине майно сусідці.

Пройшов час, і все те минулося, забулося, ніхто вже й не згадає ні про братство, ні про славних його отаманів.

Критика, коментарі до твору, пояснення (стисло):

Повість "Старший боярин" — модерністична оповідь-роздум про Україну та українців у ХХ ст. У ній є автобіографічні мотиви, наявні експресія, символіка, психологізм. Відомий літературознавець Ю. Шерех писав: "Має людина в Осьмачки силу, що здатна подолати самоту і загубленість свою в космосі. Ця сила — почуття любові, що з'єднує душі й тіла... Думкою ми приймаємо і міряємо світ. Чуттями міняємо його. Це наше чуття забарвлює світ, змушує його сяяти скалками ясності чи

тьмаритися в пелені туману". Твір уперше вийшов 1946 року в Німеччині у видавництві "Прометей". Він одержав першу премію на конкурсі "Українського видавництва".